

Małgorzata Pacek*

Proces deinstytucjonalizacji integracji migrantów w Polsce ze szczególnym uwzględnieniem dzieci

The Process of the Deinstitutionalisation
of Migrant Integration in Poland,
with Particular emphasis on Children

STUDIA I ANALIZY

Słowa kluczowe: migracje, Ukraina, integracja dzieci, asymilacja, uchodźcy ukraińscy

Key words: Migrations, Ukraine, Integration of Children, Assimilation, Ukrainian Refugees

Abstrakt: Migracje stanowią jedno z najpoważniejszych współczesnych wyzwań dla państw europejskich. Aby mogły być źródłem korzyści i wsparciem dla potrzebujących rąk do pracy gospodarek i obciążonych demograficznie systemów społecznych starzejącej się Europy konieczne jest konsekwentne i powszechne wdrażanie polityki integracyjnej wobec migrantów. Szczególna uwaga należy się tu dzieciom migrantów, które w procesie migracyjnym traktowane są bardzo przedmiotowo – zabiera się je do życia w nowym, nieznanym społeczeństwie razem z dokumentami niezbędnymi do wyjazdu i bagażem. Polska nie wypracowała żadnego skutecznego, ale i wrażliwego modelu instytucjonalnego włączania tych dzieci w rzeczywistość społeczeństwa przyjmującego. Potrzeby i oczekiwania w zakresie edukacji, pieczy zastępczej, tożsamości musiały być zaspokajane przez samorządy, NGO-sy czy społeczne podmioty lokalne. Mamy zatem do czynienia ze swoistą „deinstytucjonalizacją oddolną (wymuszoną)”, której funkcjonowanie, finansowanie i skuteczność należałoby zbadać oraz zaprojektować rekomendacje na przyszłość.

Abstract: Migrations are today one of the most serious contemporary challenges for European countries. In order for them to be a source of benefit and support for economies in need of labour and the demographically-burdened social systems of an aging Europe,

* ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6906-1977>; dr, adiunkt w Centrum Europejskim Uniwersytetu Warszawskiego. E-mail: m.pacek@uw.edu.pl.

it is necessary to consistently and widely implement integration policy towards migrants. Particular attention should be paid in this matter to the children of migrants, as they are treated as objects in the migration process – they are taken to live in new, unknown societies, with nothing more than their luggage and the required travel documents. Poland has not developed any effective nor sensitive institutional model of including these children in the reality of the host society. The needs and expectations in the field of education, foster care, and identity have to be met by local governments, NGOs, and/or local social entities. Therefore, we are dealing with a kind of so-called, 'bottom-up (forced) deinstitutionalisation', the functioning, financing, and effectiveness of which should be examined and recommendations for the future be designed.

Wprowadzenie

Sytuacja demograficzna w krajach Unii Europejskiej, w tym w Polsce, jest bardzo niekorzystna, szczególnie gdy oceniamy ją w kontekście potrzeb rynku pracy czy systemu zabezpieczeń społecznych. Zagrożone kryzysem demograficznym państwa szukają rozwiązań bądź to w polityce prorodzinnej, bądź otwierając się na przybyszów z zewnątrz. Pierwsze rozwiązanie wydaje się bezpieczniejsze, gdy myślimy o europejskiej tożsamości i zachowaniu wzorców kulturowych. Ale wymaga czasu potrzebnego do zmiany myślenia o priorytetach, modelu rodziny, przyszłości kontynentu, a oprócz tego ogromnych nakładów finansowych na wsparcie rodziny we współczesnym, konsumpcyjnym świecie. Drugie „koło ratunkowe” wymaga formułowania konstruktywnej polityki migracyjnej, otwierania kontrolowanych przepływów osób i integracji cudzoziemców w społeczeństwach przyjmujących.

Polska przez wiele lat była krajem emigracyjnym. Dopiero ostatni okres, po akcesji do Unii Europejskiej, przyniósł napływ migrantów, a wojna w Ukrainie – napływ uchodźców. Małe doświadczenia imigracyjne spowodowały brak instytucjonalnego podejścia do procesu integracji „obcych” w społeczeństwie polskim. Dlatego mamy tu do czynienia z „deinstytucjonalizacją oddolną” tego procesu. To struktury społeczne, samorządy, organizacje pozarządowe, widząc brak działań instytucji państwowych z jednej strony, a potrzeby migrantów z drugiej, zajęły się włączaniem tych ostatnich do polskiego społeczeństwa na różnych płaszczyznach: rynku pracy, systemu socjalnego i zdrowotnego, edukacji.

Celem artykułu jest pokazanie jak proces włączania migrantów/uchodźców do społeczeństwa przyjmującego wygląda w Polsce, jakie podmioty są zaangażowane w ten proces i jaka jest efektywność ich działań, ze szczególnym uwzględnieniem adaptacji przybywających do naszego kraju dzieci.

Wśród hipotez stawianych przez autorkę w procesie analizy tematu najważniejsze wydają się:

- Integracja jest najwłaściwszym i najskuteczniejszym ze społecznego punktu widzenia modelem włączania imigrantów/uchodźców w życie społeczeństwa przyjmującego;
- Błędy popełnione przez państwo przyjmujące w procesie włączania dzieci „przybyszów” mogą mieć bardzo negatywne skutki w przyszłości (marginalizacja, alienacja, wykluczenie, przestępczość);
- Państwo jako instytucja powinno wziąć na siebie rolę koordynatora, nie kontrolera procesu integracji migrantów/uchodźców.

Pytań badawczych, na które odpowiedź pozwoli dokonać oceny procesu adaptacji migrantów/uchodźców w Polsce nasuwa się wiele, a najważniejsze to: jakie kierunki migracji są dla Polski najkorzystniejsze, jak najbardziej skutecznie wykorzystać potencjał „przybyszów”, jakie struktury pozapaństwowe przejmują rolę ich adaptacji w naszym kraju, czy wreszcie jakie rozwiązania adaptacyjne są najkorzystniejsze z perspektywy dziecka migranta/uchodźcy i polskiego społeczeństwa.

Autorka w swoim artykule dokonuje przeglądu dokumentów międzynarodowych i polskich będących podstawą prawną do przyjęcia i włączania migrantów do społeczeństwa polskiego. Sięga też po dane statystyczne pozwalające zobaczyć skalę problemu i pokazuje możliwe rozwiązania. Do analizy zagadnienia wykorzystwała przekazy medialne a także obserwację uczestniczącą w ośrodkach zajmujących się pomocą migrantom i informacje pochodzące z wywiadów z osobami organizującymi taką pomoc, nauczycielami, wolontariuszami. Analizując źródła finansowania działań integracyjnych wskazuje słabości i braki w rozumieniu procesu integracyjnego przez struktury państwowe. Formuluje także rekomendacje, które mogłyby przyczynić się do poprawy sytuacji.

Migracje w Polsce i polska polityka migracyjna

Polska, którą cechuje dość duża homogeniczność narodowościowa jest krajem o małych doświadczeniach migracyjnych. Ostatnie lata pokazują pewną zmianę sytuacji, ale historyczne i mentalne zmiany nie następują tak szybko. Według wstępnych danych najnowszego Narodowego Spisu Powszechnego, które udostępnił Główny Urząd Statystyczny, wśród stałych mieszkańców Polski 99,7%, czyli 37 mln 923,9 tys. osób, stanowią obywatele Rzeczypospolitej Polskiej¹. Według danych GUS, tuż przed pandemią COVID-19 w Polsce prze-

¹ *Narodowy Spis Powszechny. 99,7 proc. mieszkańców Polski to obywatele RP*, [polsatnews.pl](https://www.polsatnews.pl/wiadomosc/2022-05-23/narodowy-spis-powszechny-997-proc-mieszkanow-polski-to-obywatele-rp/), <https://www.polsatnews.pl/wiadomosc/2022-05-23/narodowy-spis-powszechny-997-proc-mieszkanow-polski-to-obywatele-rp/> (22.01.2024).

bywało co prawda 2,2 mln cudzoziemców, w tym 1,4 mln Ukraińców, i ponad 100 tys. Białorusinów², ale ci „obcy” są bliscy kulturowo, zatem nie są postrzegani jako kulturowe zagrożenie. Kolejną zmianę sytuacji migracyjnej przyniosła wojna w Ukrainie. Według danych na sierpień 2022 w Polsce przebywa obecnie 1,3 mln ukraińskich uchodźców (po napływie ponad 6 mln i odpływie ponad 4 mln, jak informowała Straż Graniczna)³.

Sytuacja demograficzna w Polsce jest niezwykle trudna. Współczynnik dzietności w 2020 r. w Polsce wyniósł 1,38⁴. Rosnące potrzeby rynku pracy powodują potrzebę otwierania się na obcych, głównie, jak wspomniano, na przybyszów zza wschodniej granicy, z uwagi na bliskość kulturową. Polscy pracodawcy wywierają presję na ekipy sprawujące władzę, aby liberalizować dostęp do polskiego rynku pracy, jednak nie przekłada się to na sprawne przygotowanie spójnych rozwiązań. Wobec braku polityki migracyjnej podejmowane są działania doraźne, chaotyczne, często sprzeczne.

Tworzenie polityki migracyjnej kraju wymaga sformułowania doktryny, nakreślenia celów, stworzenia narzędzi realizacji tych celów. Powinna ona być tworzona z uwzględnieniem perspektywy długookresowej. Tylko wtedy podejmowane działania mogą przynieść zamierzony efekt⁵.

Przy przygotowywaniu doktryny migracyjnej konieczne jest sformułowanie priorytetów i chociażby próba znalezienia równowagi między dwoma aspektami: bezpieczeństwa i potrzeb rynku pracy. W zależności od opcji politycznej przewagę zyskuje pierwszy bądź drugi aspekt. Liberalny rząd PO/PSL formułował priorytety tworzonej polityki migracyjnej na ocenie sytuacji demograficznej i potrzebach pustoszejącego w wyniku depopulacji i migracji rynku pracy. Przygotowany został i przyjęty przez Radę Ministrów w dniu 31 lipca 2012 roku dokument „Polityka migracyjna Polski – stan obecny i postulowane działania”⁶.

² A. Gruszczak, *Ochrona granic państwowych RP oraz kwestie migracyjne w czasach pandemii*, Analiza KBN, Seria C Nr 5 (67)/2020.

³ *Wzrosła liczba ukraińskich uchodźców w Polsce. Oto najnowsze dane Eurostatu*, forsal.pl, 5.07.2023, <https://forsal.pl/swiat/ukraina/artykuly/9378287,wzrosla-liczba-ukrainskich-uchodzcow-w-polsce-oto-najnowsze-dane-eurostatu> (4.02.2024).

⁴ M. Sawa, *Dlaczego Polacy nie chcą mieć dzieci? Kryzys demograficzny się pogłębia*, <https://forsal.pl/gospodarka/demografia/artykuly/8476767,liczba-urodzen-dzieci-polska-kryzys-demograficzny.html> (3.01.2024).

⁵ Patrz szerzej: A. Hassel, K. Wegrich, *How to do public Policy*, Oxford University Press, 2022; M. Pawlak, *Polityki publiczne wobec migracji*, <https://depot.ceon.pl/handle/123456789/14252> (29.09.2023).

⁶ *Polityka migracyjna Polski – stan obecny i postulowane działania*, https://ec.europa.eu/migrant-integration/sites/default/files/2019-07/PMP_przyjeta_przez_Rade_Ministrow_31_lipca_2012__2_.pdf (3.01.2024); M. Pawlak, *Imitacja w tworzeniu polityki integracji cudzoziemców*, https://depot.ceon.pl/bitstream/handle/123456789/2950/imitacja_w_tworzeniu_polskiej_polityki_integracji_cudzoziemcow.pdf (3.01.2024).

Nie wszedł on w fazę realizacji, ponieważ zmiana rządu jesienią 2015 roku, na prawicowy rząd PiS, z kryzysem migracyjnym/uchodźczym w tle spowodowała przewartościowanie sformułowanych w nim priorytetów w kierunku zapewnienia bezpieczeństwa obywatelom polskim. Dokument z 2012 roku został unieważniony przez MSWiA w 2017 roku. Zespół do Spraw Migracji koordynowany przez MSWiA przygotował w 2019 roku projekt „Polityka migracyjna Polski”⁷. Podkreślano w nim znaczenie ochrony zewnętrznej granicy UE, przeciwdziałanie nielegalnej migracji, prowadzenie kontroli w zakresie legalizacji pobytu, kontrolę, na ile wjazd i pobyt cudzoziemca zagrażają obronności, bezpieczeństwu państwa czy porządkowi publicznemu. Poruszony został też problem terroryzmu, migrantów z krajów muzułmańskich „społeczeństw równoległych” a także roli służb bezpieczeństwa w toku udzielania ochrony międzynarodowej i legalizacji pobytu⁸. Dokument ten pozostaje na razie w fazie projektu.

Ostatni dokument przygotowany przez prawicowy rząd PiS, „Polityka migracyjna Polski – kierunki działania 2021–2022”⁹, pojawił się w 2021 roku, został skierowany do konsultacji przewidzianych na 2 tygodnie i nigdy nie został opublikowany. Ma zaledwie 22 strony, w zakresie integracyjnym koncentruje się na problematyce asymilacji i wydaje się nie dostrzegać elementów wielokulturowości. Ważne z punktu widzenia poniższej analizy jest, że zwrócono w nim uwagę na problem integracji cudzoziemców, którzy nie są beneficjentami ochrony międzynarodowej.

Wzmianka w dokumencie o potrzebie stworzenia spójnej i całościowej oferty integracyjnej potwierdza brak takowej na dziś i to, że podejmowane działania mają charakter pozasystemowy, oparty na finansowaniu projektowym i realizacji przy udziale samorządów i NGO-sów. Potwierdzają to działania programowe w zakresie integracji podejmowane przez niektóre duże miasta: Gdańsk wypracował „Model Integracji Imigrantów”, Wrocław „Strategię Dialogu Międzykulturowego”, Kraków ma miejski program „Otwarty Kraków”, Poznań podjął projekt „Aktywator Wlkp – wsparcie integracji migrantów w województwie wielkopolskim”, a Lublin „Lublin MigraTeam”. To są jednak działania oddolne, które nie wynikają z inicjatywy państwa, choć czasem dokłada ono niewielkie wsparcie finansowe.

⁷ *Polityka migracyjna Polski. Projekt z dnia 10 czerwca 2019 r.*, Zespół do spraw Migracji, <https://interwencjaprawna.pl/wp-content/uploads/2019/06/Polityka-migracyjna-Polski-wersja-ostateczna.pdf> (3.01.2024).

⁸ A. Adamczyk, *Procesy migracyjne w Polsce a aktywność państwa w sferze bezpieczeństwa*, «Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej» 2021, vol. 19, s. 271.

⁹ *Projekt uchwały Rady Ministrów w sprawie przyjęcia dokumentu „Polityka migracyjna Polski – kierunki działań 2021–2022”*, <https://www.gov.pl/web/premier/projekt-uchwaly-rady-ministrow-w-sprawie-przyjecia-dokumentu-polityka-migracyjna-polski-kierunki-dzialan-2021-2023> (23.11.2023).

Kompetencje organów państwa w zakresie polityki migracyjnej w Polsce

Do skutecznego prowadzenia polityki migracyjnej państwa, a w kolejnym kroku integracyjnej, potrzebne jest istnienie jednego ośrodka koordynującego tę politykę. Nie chodzi tu w żadnym razie o centralne nią kierowanie, ale właśnie o tę koordynację. W Polsce natomiast mamy do czynienia z dużą dywersyfikacją w tym zakresie. Tworzenie założeń polityki migracyjnej jest w kompetencji Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji (Departament Spraw Międzynarodowych i Migracji), współpraca z Polonią i Polakami za granicą to sfera działań podejmowanych przez Ministerstwo Spraw Zagranicznych, decyzje o wjeździe cudzoziemców i pobycie podejmowane są przez Straż Graniczną i Urząd ds. Cudzoziemców. I wreszcie interesująca nas szczególnie problematyka integracji migrantów wpisana została w kompetencje Ministerstwa Rodziny i Polityki Społecznej – Departamentu Rynku Pracy – a to oznacza, że rozumienie integracji zostało sprowadzone do udziału w rynku pracy, pozostawiając poza sferą zainteresowań i działań inne jej wymiary.

Deinstytucjonalizacja w odniesieniu do polityki integracji migrantów

Przedmiotem analizy niniejszego artykułu jest problem deinstytucjonalizacji procesu integracji migrantów w Polsce. Dla właściwego zrozumienia tego problemu istotne jest zatem dokonanie pewnego uporządkowania terminologicznego stosowanych pojęć, z ograniczeniem do ich płaszczyzny socjologicznej i politologicznej. Zaczniemy zatem od pojęcia instytucji, które nie ma jednej, powszechnie stosowanej definicji.

W socjologii instytucja może być traktowana jako podstawa porządku społecznego, zorganizowany typ działalności bądź w węższym znaczeniu, jako forma organizacji społecznej charakteryzująca się podporządkowaniem zachowań ludzi szczególnym rygorom¹⁰. W politologii rozumiemy przez nią pewien zorganizowany twór polityczny, stanowiący wyodrębniony zespół ludzi dysponujący zasobami organizacyjnymi oraz materialnymi umożliwiającymi uczestnictwo w życiu publicznym w celu zaspokojenia potrzeb jednostkowych i grupowych, a także uregulowania zachowań członków grupy. J. March i J. Olsen ujmują ten termin w sposób następujący: „Instytucje są to

¹⁰ Szerzej: G. Skąpska, M. Ziółkowski, *Instytucja społeczna*, [w:] *Encyklopedia socjologii*, Warszawa 1998, t. 1, s. 317–318.

rozwiązania organizacyjne łączące role/tożsamości, opisy sytuacji, zasoby, reguły oraz praktyki normatywne. Kreują one aktorów i miejsca spotkań, organizując relacje i interakcje między nimi. Kierują zachowaniem i stabilizują oczekiwania”¹¹. Można też potraktować zagadnienie słownikowo i mówiąc o instytucji mieć na uwadze zespół norm prawnych lub obyczajowych dotyczących organizacji jakiejś dziedziny życia czy organizacji działającej na podstawie tych norm¹². Za wskazanymi ujęciami słowa instytucja umieścmy państwo, które w kontekście integracji migrantów ma do odegrania ową normatywno-organizacyjno-konstituującą rolę w imię zaspokojenia określonych potrzeb społecznych i utrzymania porządku społecznego. Instytucja – państwo podejmuje zatem działania na rzecz uporządkowania jakiejś dziedziny życia społecznego. Najkorzystniejsza sytuacja w zakresie podejmowania skutecznych społecznie decyzji byłaby, gdyby istniała równowaga między odgórną instytucjonalizacją i oddolną mobilizacją społeczną. Ale to wymaga, jak ujmuje to W. Morawiecki, efektywnego państwa i dobrej klasy politycznej a z drugiej strony dojrzałego społeczeństwa obywatelskiego. W Polsce, której społeczeństwo cechuje duża niezależność w kształtowaniu i wyrażaniu opinii, nie ma zgody, ile uprawnień powinno mieć państwo, a ile pozostawić aktorom społecznym. Tym bardziej, że zaufanie do polityki instytucjonalnej jest bardzo ograniczone¹³. Państwo, chcąc egzekwować swoje uprawnienia decyzyjne stosuje do tego wypracowane, rutynowe procedury, ale te są wypracowane na potrzeby sytuacji rutynowych i powtarzalnych. Jeśli są dobrze przemyślane, to nowa sytuacja będzie zaskoczeniem, ale do pokonania – rutyna ulegnie modyfikacji, ale z korzyścią dla niej i zaistniałej sytuacji społecznej¹⁴. Zdarza się jednak, że państwo takich działań z różnych względów (politycznych, historycznych) nie podejmuje. Możemy wtedy mówić o konieczności deinstytucjonalizowania się owych działań i „schodzenia” ich na niższe poziomy organizacji społeczeństwa.

Tyle tylko, że gdyby rezygnacja z działań integracyjnych podejmowanych przez instytucje państwa miała charakter celowy i planowany, uzasadniony chociażby czynnikami ekonomicznymi czy większą skutecznością takich działań podejmowanych bliżej bezpośredniego beneficjenta, można by mieć nadzieję, że da się uniknąć chaosu. Gdy jednak takie działania nie były nigdy podjęte, a nawet nie usiłowano ich na poziomie struktur państwowych sformułować, mamy do czynienia z wymuszoną deinstytucjonalizacją procesu integracji, czy choćby adaptacji. Przez adaptację rozumiemy najbardziej podstawowy proces

¹¹ J. March, J. Olsen, *Logika stosowności*, «Zarządzanie Publiczne» 2014, vol. 28 (2), s. 85.

¹² *Słownik języka polskiego PWN*, <https://sjp.pwn.pl/slowniki/instytucja.html> (10.11.2023).

¹³ W. Morawski, *Zmiana instytucjonalna*, Warszawa 1998, s. 51–52, 82.

¹⁴ J. March, J. Olsen, *Instytucje. Organizacyjne podstawy polityki*, Warszawa 2005.

odnalezienia się w społeczeństwie przyjmującym, podczas gdy integracja czy asymilacja to bardziej zaawansowane procesy włączania w to społeczeństwo¹⁵.

Organizacje pozarządowe udzielające różnego rodzaju wsparcia migrantom, w tym ich dzieciom, od przystąpienia Polski do Unii Europejskiej finansowane były przede wszystkim ze środków pochodzących z funduszy europejskich¹⁶, czyli Europejskiego Funduszu Uchodźczego (EFU) w latach 2004–2007 i kolejno z: Europejskiego Funduszu na rzecz Uchodźców (EFU), Funduszu na rzecz Integracji Obywateli Państw Trzecich (EFI) oraz Europejskiego Funduszu Powrotów Imigrantów (EFPI). W perspektywie finansowej trwającej od 2014 roku trzy wymienione fundusze zostały zastąpione przez Fundusz Azylu, Migracji i Integracji (FAMI). Środki z tych funduszy były przekazywane przez Komisję Europejską państwom członkowskim a za ich bezpośrednie wdrażanie odpowiadało Ministerstwo Spraw Wewnętrznych oraz podległa mu jednostka – Centrum Obsługi Projektów Europejskich, COPE¹⁷.

Raport przygotowany przez zespół Stowarzyszenia Interwencji Prawnej pozwolił na podstawie przeprowadzonych ankiet i wywiadów z organizacjami pozarządowymi wyspecyfikować problemy w sferze integracji migrantów: brak wiedzy cudzoziemców o polskim prawie; przedłużające się i niezrozumiałe postępowania administracyjne w różnego rodzaju sprawach; trudności wynikające z braku znajomości języka; problemy psychologiczne powstałe w następstwie zmian kulturowych; braki mieszkaniowe; ograniczenia w dostępie do wielu usług¹⁸. Zdecydowana większość migrantów w Polsce nie korzysta zatem z żadnego wsparcia w integracji z polskim społeczeństwem organizowanego przez państwo. Jedyne wsparcie integracyjne, jakie jest dla tych osób dostępne, to oferta wynikająca z działań prowadzonych przez organizacje społeczne, które w obliczu braku owej „pomocnej dłoni” ze strony państwa wyspecjalizowały się w organizowaniu wsparcia dla „obcych”, a także ich dzieci

¹⁵ Patrz szerzej: M. Budyta-Budzyńska, *Integracja czy asymilacja? Strategia stawania się członkiem nowej wspólnoty: przypadek polskich imigrantów w Islandii*, <http://www.migracje.civitas.edu.pl/migracje/index.php/pl/adaptacja-integracja-asymilacja--proba-ujecia-teoretycznego> (18.07.2023); J. Berry, *Acculturation and Psychological Adaptation: A Conceptual Overview*, [w:] J.W. Berry, R.C. Annis (red.), *Ethnic Psychology: Research and Practice with Immigrants, Refugees, Native Peoples, Ethnic Groups and Sojourners: Selected Papers from the North American Regional IACCP Conference on Ethnic Psychology Held in Kingston, Canada*, Amsterdam 1988.

¹⁶ *Integracja migrantów spoza UE – dokument analityczny Europejskiego Trybunału Obrachunkowego 2018*, https://www.eca.europa.eu/Lists/ECADocuments/Briefing_paper_Integration_migrants/Briefing_paper_Integration_migrants_PL.pdf (18.07.2023).

¹⁷ W. Klaus, E. Ostaszewska-Żuk, M. Szczepanik, *Fundusze europejskie i ich rola we wspieraniu integracji cudzoziemców w Polsce*, https://interwencjaprawna.pl/wp-content/uploads/2017/09/raport_po-FAMI_net.pdf (18.07.2023).

¹⁸ Tamże.

w sytuacji migracyjnej. Warto wymienić przynajmniej niektóre z nich, bowiem to także one znalazły się na pierwszej linii frontu w sytuacji kryzysu w związku z wojną w Ukrainie, który rozpoczął się w lutym 2022 roku. Do organizacji o dużym doświadczeniu w pracy z migrantami, a także z ich dziećmi, należą Polskie Forum Migracyjne, Stowarzyszenie Interwencji Prawnej, Helsińska Fundacja Praw Człowieka, Fundacja Linguae Mundi, Fundacja dla Somalii, Fundacja Ukraina, Fundacja «Nasz Wybór», Fundacja Dialog, Fundacja Instytut na rzecz Państwa Prawa oraz Caritas Polska. To one oferują naukę języka polskiego, świadczą pomoc prawną, przygotowują do pracy i zatrudniają asystentów międzykulturowych a także monitorują aktywność innych aktorów polityki integracyjnej w wymiarze prawnym i organizacyjnym, wielokrotnie działając na rzecz zmian legislacyjnych korzystnych dla migrantów¹⁹.

Drugą ścieżką realnego wsparcia dla migrantów są struktury samorządowe. W 2017 roku Unia Metropolii Polskich powołała zespół roboczy ds. migracji i integracji, którego zadaniem jest koordynacja działań największych miast w zakresie integracji migrantów. Inicjatywa wychodzi ze struktur poza-państwowych, które zdecydowanie szybciej reagują na istniejące potrzeby społeczne. Warto tu nieco uwagi poświęcić wspomnianym już przygotowywanym przez władze niektórych miast programom integracyjnym, do których opracowania podeszły one niezwykle rzetelnie i wszechstronnie. Należy do nich „Model integracji imigrantów” opracowany z inicjatywy prezydenta Pawła Adamowicza w 2016 roku. Przygotowany projekt jest ujęciem całościowym, zawiera diagnozę sytuacji, określa cele i zadania, wśród których jest edukacja, mieszkalnictwo, praca, kultura, zdrowie, pomoc społeczna. Oznacza to, że do prac nad projektem zostali włączeni przedstawiciele najistotniejszych sektorów życia społecznego, praktycy i teoretycy, tworząc wiarygodny i rzetelny zespół, a efekt końcowy jego pracy może stanowić podstawę do działań integracyjnych i wzór dla innych samorządów chcących pomóc migrantom i własnym społecznościom w oswojeniu „inności” i czerpaniu z tego korzyści²⁰.

Nieco inną konstrukcję, ale równie szerokie ujęcie, zawiera program integracji cudzoziemców przygotowany w Krakowie. Jego podstawą jest uchwała nr LIII/964/16 z dnia 14 września 2016 r. w sprawie przyjęcia Programu „Otwarty Kraków”²¹. Program jest corocznie ewaluowany i zawiera równie jak gdański wszechstronne podejście do włączania cudzoziemców w życie miasta.

¹⁹ M. Pawlak, *Polityki publiczne wobec migracji...*

²⁰ P. Matusz-Protasiewicz, L. Kwieciński, *Kształtowanie lokalnych polityk integracji imigrantów – działania władz Gdańska i Wrocławia*, <http://www.problempolitykispolecznej.pl/pdf-122611-50884?filename=Development%20of%20local.pdf> (29.11.2023).

²¹ *Otwarty Kraków*, <https://otwarty.krakow.pl/227887,artykul,program.html> (29.11.2023).

Władze Wrocławia, tworząc w 2018 roku program „Wrocławska Strategia Dialogu Międzykulturowego”²² położyły akcent na tytułowy dialog międzykulturowy i wzmocnienie kompetencji wielokulturowych u różnych grup społecznych np. nauczycieli, urzędników, uczniów, migrantów. Strategia pomija niezwykle istotne kwestie wpływające na integrację migrantów, a mianowicie rynek pracy czy pomoc społeczną, skupiając się na działaniach nakierowanych na przeciwdziałanie konfliktom społecznym i kulturowym. Jest zatem nieco mniej wszechstronna niż np. gdańska, ale intencja jest bardzo zbliżona – dostrzegamy „obcych” u siebie i chcemy ich włączyć do naszego społeczeństwa.

Również z potrzeby społecznej zrodził się Raport powstały w wyniku badania zrealizowanego przez Centrum Badań Migracyjnych UAM w ramach projektu „#AktywatorWlkp – wsparcie integracji migrantów w województwie wielkopolskim”²³.

Do opracowania podobnej całościowej strategii integracyjnej przygotowuje się też Warszawa. Jest to tu szczególnie ważne ze względu na wielkość napływu migrantów i uchodźców i ich chęć pozostania w społeczności stolicy, o czym decyduje łatwość uzyskania pracy, ale też większa otwartość i tolerancja mieszkańców dużych miast, bardziej oswojonych z „innością”.

Uwzględniając różnice w zakresach formułowanych programów/strategii miast wobec migrantów, możemy zdecydowanie dostrzec ich wspólne elementy. Powstają one dlatego, że dostrzeżono wzrastającą obecność cudzoziemców w tych miastach, potrzebę efektywnego włączenia ich do społeczeństw lokalnych, aby wykorzystać ich potencjał i zapobiegać konfliktom społecznym. Brak działań instytucjonalnych na poziomie krajowym wymusza poszukiwanie rozwiązań własnych i w sposób oczywisty deinstytucjonalizuje proces integracji migrantów. Nie istnieje sprawdzony szablon tworzenia takich strategii, propozycje działań i rozwiązań powstają często intuicyjnie, niekiedy wspierane doświadczeniami miast skupionych w sieciach np. EUROCITIES. To, co powszechnie uwzględniają to partycypacja w integracji organizacji pozarządowych i organizacji migranckich²⁴.

²² *Wrocławska Strategia Dialogu Międzykulturowego 2018–2022*, https://www.wielokultury.wroclaw.pl/wp-content/uploads/wroclawska_strategia_dialogu_miedzykulturowego.pdf (29.11.2023).

²³ I. Czerniejewska, I. Main, K. Sydow, *Potrzeby mieszkańców i mieszkanki Poznania z doświadczeniem migracyjnym dotyczące integracji społecznej*, raport z badań przeprowadzonych w okresie od października 2021 do stycznia 2022 roku przez zespół Centrum Badań Migracyjnych na Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, <https://www.poznan.pl/mim/ezdrowie/news/znamy-potrzeby-migrantow-i-migrantek-w-poznaniu,183755.html> (30.11.2023).

²⁴ P. Matusz-Protasiewicz, L. Kwieciński, *Kształtowanie lokalnych polityk...*

Kryzys uchodźczy wywołany wojną w Ukrainie, która rozpoczęła się w lutym 2022 roku po raz kolejny zweryfikował zdolność systemu państwowego do rozwiązywania problemów związanych z napływem „obcych” do naszego kraju. Ciężar pomocy wzięło na siebie przede wszystkim społeczeństwo, organizacje pozarządowe i struktury samorządowe.

W obliczu kryzysu uchodźczego wywołanego wojną w Ukrainie, z ogromnym udziałem dzieci, najbardziej pomocne, obok NGO-sów były właśnie struktury samorządowe. Przed wakacjami 2022/23 zostało zapowiedziane przez rząd tworzenie międzyresortowej strategii wsparcia i integracji uchodźców z Ukrainy, a nawet w tym celu powołano ministra do spraw integracji społecznej w osobie posłanki Agnieszki Ścigaj.

Podstawy prawne i modele integracji dzieci migrantów

Dzieci włączane w proces migracji, traktowane są najczęściej przedmiotowo a nie podmiotowo. Oczywiście są rodzice, którzy chcą ułatwić swoim dzieciom wchodzenie w nowe środowisko, przygotowują je do zmian zarówno merytorycznie jak i mentalnie. Przybliżają wiedzę o nowym kraju, obyczajach, systemie szkolnym, różnicach i wyzwaniach. Ale robią to tylko nieliczni. Najczęściej sami nie poświęcają zbyt dużo uwagi przyszłym warunkom życia, ograniczając się do sfery finansowej i mieszkaniowej. Dzieciom pakują potrzebne rzeczy i zostawiają resztę opatrności. Decyzje rodziców/rodzica o wyjeździe zastają dziecko na różnych etapach rozwoju i dojrzałości emocjonalnej. Bywają też dla niego absolutnym zaskoczeniem i najczęściej burzą jego bezpieczny świat. Dziecko trafia do innego kraju, innego społeczeństwa, innej grupy rówieśniczej i oczekuje się, że w tych nowych warunkach znajdzie swoje miejsce, najlepiej szybko i przy minimalnym zaangażowaniu zapracowanego rodzica. Jak będzie wyglądała jego „ścieżka adaptacyjna” zależy w dużej mierze od stosunku społeczeństwa przyjmującego do obcych, polityki integracyjnej kraju, skali różnic kulturowych czy „potencjału migracyjnego” samego dziecka. Najbardziej oczywistą płaszczyzną adaptacyjną w nowym społeczeństwie jest szkoła. Włączenie młodego człowieka w nowy system edukacyjny nie jest jednak pozbawione barier. Należy bowiem wziąć pod uwagę, że mógł on w przeszłości mieć do czynienia z innym systemem edukacyjnym, zmieniać szkoły, uczęszczać do szkół w różnych krajach, pochodzić z innego kręgu kulturowego, religijnego, o innym systemie wartości, czuć się osamotnionym w nowym społeczeństwie, zagrożonym, nierozumianym, czy wreszcie po prostu nie znać języka. Stopniowe, konsekwentne pokonywanie tych barier może

dopiero stanowić drogę do potencjalnego integracyjnego sukcesu. Pytanie tylko, kto może pomóc dziecku na takiej drodze. W Polsce wsparcie dla dzieci migrantów przychodzi przede wszystkim ze strony organizacji pozarządowych, struktur samorządowych i społeczności lokalnych. Wsparcie to koncentruje się głównie na pomocy dziecku w poruszaniu się w nowym środowisku (szkole, grupie rówieśniczej), nauce języka czy kontaktach z rodzicami. Jest ono na ogół bardzo profesjonalne i rzetelne, tyle tylko, że jego źródłem finansowania są różnego rodzaju projekty, które mają określony okres trwania i nie gwarantują ciągłości działań.

Integracja migrantów w społeczeństwach przyjmujących powinna przebiegać na wielu płaszczyznach: prawo pobytu, dostęp do rynku pracy, mieszkalnictwo, opieka zdrowotna, zabezpieczenie społeczne czy wreszcie edukacja. Inwestycja integracyjna w dzieci migrantów, którzy chcą pozostać na dłużej czy na zawsze powinna mieć charakter perspektywiczny, systemowy i włączający, ale z uwzględnieniem zachowania ich tożsamości.

Kwestie prawa do nauki w kraju przyjmującym regulują różne przepisy prawne, zarówno polskie jak i międzynarodowe²⁵. Na poziomie międzynarodowym największe znaczenie mają: Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności z 20 marca 1952 roku²⁶, Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych z 19 grudnia 1966 roku²⁷, a szczególnie Konwencja o prawach dziecka z 20 listopada 1989 roku²⁸. O prawie do nauki mówią także dokumenty *stricte* europejskie: Dyrektywa Rady Wspólnot Europejskich w sprawie kształcenia dzieci pracowników migrujących, przyjęta 25 lipca 1977 roku²⁹, Karta Praw Podstawowych Unii Europejskiej z 14 grudnia 2007 roku³⁰, Rezolucja Parlamentu Europejskiego w sprawie kształcenia

²⁵ W. Klaus, *Prawo do Edukacji. Prawne uwarunkowania integracji uchodźców w Polsce. Komentarz dla praktyków*, Warszawa 2008.

²⁶ Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności sporządzona w Rzymie dnia 4 listopada 1950 r., zmieniona następnie Protokołami nr 3, 5 i 8 oraz uzupełniona Protokołem nr 2, <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu19930610284> (30.11.2023).

²⁷ Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych, <https://www.gov.pl/web/rodzina/miedzynarodowy-pakt-praw-gospodarczych-spolecznych-i-kulturalnych> (30.11.2023).

²⁸ Konwencja o prawach dziecka z 20 listopada 1989 roku, <https://brpd.gov.pl/konwencja-o-prawach-dziecka/> (30.11.2023).

²⁹ Council Directive of 25 July 1977 on the education of the children of migrant workers, <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:31977L0486&from=IT> (30.11.2023).

³⁰ Karta Praw Podstawowych Unii Europejskiej z 14 grudnia 2007 roku, https://fra.europa.eu/sites/default/files/charter-of-fundamental-rights-of-the-european-union-2007-c_303-01_pl.pdf (30.11.2023).

dzieci imigrantów z 2 kwietnia 2009 roku³¹, Konkluzje Rady w sprawie kształcenia dzieci ze środowisk migracyjnych z 26 listopada 2009 roku³² oraz Zielona Księga Komisji Europejskiej „Migracja i mobilność: wyzwania i szanse dla wspólnotowych systemów edukacyjnych UE” z 3 lipca 2008 roku³³. Również polskie prawo, podobnie jak legislacje innych krajów reguluje dostęp do nauki dzieci obcokrajowców. Mówi o tym: Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 2 kwietnia 1997 roku³⁴ i Ustawa z dnia 14 grudnia 2016 r. – Prawo oświatowe³⁵ oraz rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z 3 sierpnia 2017 r. w sprawie kształcenia osób niebędących obywatelami polskimi oraz osób będących obywatelami polskimi, które pobierały naukę w szkołach funkcjonujących w systemach oświaty innych państw³⁶.

W państwach członkowskich UE stosowane są dwa modele polityki integracyjnej w zakresie edukacji dzieci imigrantów: model integracyjny i separacyjny. Pierwszy polega na tym, iż dzieci cudzoziemskie chodzą do szkoły razem z dziećmi z kraju przyjmującego, a do klas przyjmowane są zgodnie ze swoim wiekiem lub uczęszczają do klas niższych. Pomoc w zakresie opanowania nowego języka otrzymują w ramach dodatkowych zajęć językowych. Ten model obowiązuje m.in. w Irlandii, Włoszech i Szwecji. Model separacyjny polega na nauce dzieci imigrantów w oddzielnych klasach dopóty, dopóki nie poznają języka kraju przyjmującego w stopniu umożliwiającym im uczestniczenie w lekcjach w „normalnych” klasach. Model ten występuje m.in. w Niemczech, Rumunii, Holandii³⁷. Można też mówić o funkcjonowaniu trzeciego modelu uważanego przez badaczy za model optymalny. Zakłada on, że dzieci cudzoziemskie uczą się języka kraju przyjmującego w oddzielnych klasach, natomiast lekcje, w których nie jest wymagana wiedza z danego przedmiotu,

³¹ Rezolucja Parlamentu Europejskiego w sprawie kształcenia dzieci imigrantów, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/HTML/?uri=OJ%3AC%3A2010%3A137E%3A2010%3A137E> (6.01.2024).

³² Konkluzje Rady w sprawie kształcenia dzieci ze środowisk migracyjnych, [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/ALL/?uri=CELEX:52009XG1211\(01\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/ALL/?uri=CELEX:52009XG1211(01)) (6.01.2024).

³³ Zielona Księga Komisji Europejskiej „Migracja i mobilność: wyzwania i szanse dla wspólnotowych systemów edukacyjnych UE”, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/?uri=celex%3A52008DC0423> (6.01.2024).

³⁴ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 2 kwietnia 1997 roku, <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu19970780483> (6.01.2024).

³⁵ Ustawa z dnia 14 grudnia 2016 r. – Prawo oświatowe, <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20170000059> (6.01.2024).

³⁶ Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z 3 sierpnia 2017 r. w sprawie kształcenia osób niebędących obywatelami polskimi oraz osób będących obywatelami polskimi, które pobierały naukę w szkołach funkcjonujących w systemach oświaty innych państw, <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20170001655> (6.01.2024).

³⁷ V. Todorowska-Sokolowska, *Integracja i edukacja dzieci imigrantów w szkołach w krajach UE – część I*, Warszawa 2009.

np. zajęcia gimnastyczne, techniczne, artystyczne, odbywają się wspólnie z uczniami kraju przyjmującego. Pozwala to na kontakt z rówieśnikami z tego kraju i szybciej niweluje bariery integracyjne. Ale nasuwa też wiele problemów natury technicznej (sale lekcyjne) i organizacyjnej (plan lekcji dla nauczycieli i uczniów). Wybór modelu włączania dzieci migrantów od systemu edukacji państwa przyjmującego zależy od doświadczeń migracyjnych państwa, wypracowanej polityki i strategii migracyjnej, przygotowania społeczeństwa i kadry oświatowej do obecności i pracy z „innymi”, wreszcie możliwości finansowych państwa.

Brak polskiej polityki migracyjnej, istnienia jednego ośrodka koordynującego i doświadczeń migracyjnych społeczeństwa polskiego powodują, że zadania w zakresie adaptacji dzieci migrantów spoczywają w największej mierze na strukturach samorządowych, organizacjach pozarządowych i społecznościach lokalnych, o czym już była mowa.

Dzieci – uchodźcy z Ukrainy w Polsce

Sytuacja dzieci uchodźców jest pod pewnymi względami podobna do sytuacji dzieci migrantów, ale jest też wiele innych kwestii, które powodują, że należy ją analizować oddzielnie. Istotną różnicą jest ta, że nie wiadomo na jak długo dzieci ukraińskie będą włączone w polski system oświatowy. Część rodzin już dziś mówi, że na pewno chcą po wojnie wrócić do swoich domów w Ukrainie, część szuka dla siebie miejsca w innych krajach UE czy Kanadzie, a pewna liczba deklaruje chęć pozostania w Polsce. Na dziś można to postrzegać w kategoriach obciążenia społecznego i finansowego, ale gdy uwzględni się sytuację demograficzną w Polsce, można w tym widzieć potencjał do wykorzystania później na wciąż chłonnym rynku pracy.

Przed wybuchem wojny ukraińsko-rosyjskiej (24.02.2022) w polskich szkołach uczyło się ponad 100 tys. ukraińskich dzieci. W czerwcu 2022 szef MEiN Przemysław Czarnek podpisując z UNICEF specjalne porozumienie ws. przeciwdziałania wykluczeniu edukacyjnemu dzieci i młodzieży z Ukrainy mówił, że od września do polskich szkół może trafić 0,5 mln dzieci z Ukrainy³⁸. Z kolei według szacunków fundacji Transatlantic Future Leaders Forum we wrześniu do polskich szkół może trafić blisko 600 tysięcy dzieci-uchodźców z Ukrainy³⁹.

³⁸ UNICEF wspiera Warszawę w pomocy ukraińskim uchodźcom, <https://um.warszawa.pl/-/unicef-wspiera-warszawe-w-pomocy-ukraińskim-uchodźcom> (30.11.2023).

³⁹ Ile dzieci i młodzieży z Ukrainy będzie się uczyć w polskich szkołach?, <https://glos.pl/ilu-uczniow-z-ukrainy-będzie-sie-uczyć-w-polskich-szkolach-od-wrzesnia-czarnek-podał-nowa-liczbe> (22.11.2023).

Grupa studentów i absolwentów czołowych uniwersytetów na świecie we współpracy z fundacją Transatlantic Future Leaders Forum, zrzeszającą dawnych stażystów Kongresu USA, stworzyła raport rekomendujący MEiN rozwiązania dotyczące edukacji dzieci-uchodźców z Ukrainy. Czytamy w nim między innymi: *Biorąc pod uwagę, że do polskiego systemu oświaty dołączą tysiące nowych uczniów, konieczne będzie zwiększenie zasobów szkół oraz ułatwienie procesów integracyjnych. (...) Główne wyzwania, na które polski system oświaty będzie musiał w systemowy sposób odpowiedzieć, to bariera językowa, różnice kulturowe, problemy finansowe oraz trauma związana z opuszczeniem obszaru objętego działaniami wojennymi. Badania pokazują, że możliwie najszybsze rozwiązanie tych problemów jest kluczowe dla późniejszej integracji uczniów-uchodźców*⁴⁰.

Autorzy raportu akcentują też i rekomendują MEiN potrzebę zabezpieczenia dodatkowych funduszy dla samorządów lub zwiększenie subwencji oświatowej, koordynację i wsparcie finansowe dla organizacji pozarządowych i inicjatyw społecznych, które niosą pomoc w edukacji i integracji osób uciekających z Ukrainy w szkołach przyjmujących dzieci-uchodźców, wsparcie publikacji w języku ukraińskim najważniejszych dokumentów i przekazanie ich samorządom z przeznaczeniem do pracy z uchodźcami, a także tworzenie wiarygodnych baz danych⁴¹. Rekomendacje potwierdzają brak instytucjonalnego nadzoru ministerstwa nad systemem edukacji zachwianym od dawna a absolutnie wstrząśniętym sytuacją kryzysową.

Dzieci, które trafiają do polskiego systemu edukacji mogą znaleźć się wśród polskich rówieśników w normalnych klasach, bądź w oddziałach przygotowawczych, których przed lutym 2022 było w Warszawie 14 w 5 szkołach, a obecnie 151 w 91 szkołach⁴². Istotnym problemem wiążącym się z funkcjonowaniem oddziałów przygotowawczych jest konieczność realizowania w nich polskiej podstawy programowej, co w przypadku dzieci nieznających języka polskiego (a dlatego do nich trafiają) jest niemal niemożliwe do zrealizowania. A ponadto są to oddziały, które są dedykowane dzieciom wchodzącym do polskiego systemu edukacji, zatem dziecko, które trafiło do normalnej klasy i sobie w niej nie radzi, nie może zostać przeniesione do oddziału przygotowawczego. Z tego typu utrudnieniami muszą mierzyć się polscy nauczyciele, dla których

⁴⁰ *Raport TFLF: Rekomendują MEiN przygotowanie systemowej odpowiedzi wspomagającej integrację uczniów z Ukrainy*, <https://glos.pl/raport-tflf-rekomenduja-mein-przygotowanie-systemowej-odpowiedzi-wspomagajacej-integracje-nowych-uczniow-z-ukrainy> (22.11.2023).

⁴¹ Tamże.

⁴² Dane Biura Edukacji Urzędu m.st. Warszawy, uzyskane przez autorkę podczas spotkania z dyrektorką Biura Joanną Gospodarczyk i zastępcą dyrektorki Katarzyną Pienkowską 4 sierpnia 2022 r.

sytuacja uchodźcza jest nowa, nikt ich do niej nie przygotowywał, choćby już wtedy, gdy mieliśmy do czynienia ze zwiększonym napływem migrantów. W przypadku Warszawy ze wsparciem merytorycznym przyszło Polskie Centrum Pomocy Międzynarodowej⁴³, które sfinansowało pracę ponad 200 asystentek nauczyciela wywodzących się spośród nauczycielek – uchodźczyń.

Wsparcie dla nauczycieli pomaga przygotować powołane przez Urząd Miasta Warszawskie Centrum Innowacji Edukacyjno-Społecznych i Szkoleń⁴⁴. Ono przygotowuje Bank Rezerw Kadrowych nauczycieli i osób związanych z edukacją znających język ukraiński, *webinary* i szkolenia dla nauczycieli pracujących z dziećmi uchodźczymi, konsultacje dotyczące wsparcia ucznia cudzoziemskiego czy punkt kontaktowy ds. nauczania dzieci cudzoziemskich.

Problem pomocy psychologicznej dla dzieci uchodźców stał się przedmiotem szerokiej dyskusji publicznej w Polsce. Szczególnie dlatego, że jeszcze przed konfliktem zbrojnym w Ukrainie i ogromnym napływem dzieci – uchodźców z tego kraju istniały już w naszym kraju ogromne braki kadrowe i organizacyjne w tym zakresie. Dzieci ukraińskie, szczególnie gdy pochodzą z terenów objętych intensywnymi działaniami zbrojnymi wymagają wsparcia psychologicznego i wiele organizacji pozarządowych pozyskało środki na zorganizowanie takiej pomocy. Ale jest to niezwykle delikatna sfera działania, bowiem część rodziców (mam) ukraińskich odnosi się do takich działań bardzo nieufnie i odrzuca tego rodzaju pomoc uznając, że ich dzieci są „normalne” a słowo „terapia” brzmi dla nich zdecydowanie pejoratywnie. Psycholożki zatrudniane przez różne centra wsparcia, obserwują powolną zmianę postaw opiekunów, ale też zwracają uwagę, że często to właśnie dorośli potrzebują wsparcia specjalistów. Popełniają bowiem wiele błędów w stosunku do własnych dzieci, izolując je od rozmów o sytuacjach problemowych i uruchamiając w dzieciach poczucie samotności i zupełnie nieuprawnione poczucie winy za istniejące problemy.

Zdalne nauczanie początkowo stanowiło przedłużenie nauki dziecka w jego szkole w miejscu zamieszkania. Jednak bombardowania i alarmy powodowały przerywanie lekcji i w dłuższej perspektywie czasowej było to trudne do realizacji. Dlatego już pod koniec marca 2022 r. Ukraińskie Ministerstwo Edukacji i Nauki we współpracy z firmą Google uruchomiło specjalną platformę, dzięki której uczniowie z Ukrainy (zarówno relokowani na terenie kraju,

⁴³ Organizacja humanitarna istniejąca od 2006 roku zajmująca się pomocą humanitarną, rozwojową i ratunkową. Pomaga przede wszystkim ofiarom konfliktów i klęsk żywiołowych. PCPM jest największym odbiorcą środków z polskiego rządu (Polskiej Pomocy).

⁴⁴ Warszawskie Centrum Innowacji Edukacyjno-Społecznych i Szkoleń (WCIES) – Centrum zostało powołane 10 lipca 2008 roku uchwałą Rady m.st. Warszawy, z inicjatywy Biura Edukacji Urzędu m.st. Warszawy. WCIES rozpoczęło swoją działalność 1 września 2008 r. Organem prowadzącym placówkę jest m.st. Warszawa.

jak i przebywający za granicą) mogą kontynuować naukę w formie zdalnej. Obok zwolenników tego rozwiązania są też sceptycy uważający taką formę nauki za trudno weryfikowalną i fikcyjną. Jednak w zaistniałej sytuacji przyjęte rozwiązanie wydaje się godne uwagi. Zdalne nauczanie preferują też władze ukraińskie, bo w ten sposób nie tracą tych dzieci z rodzimego systemu edukacji. Tyle tylko, że dzieci te spędzają kolejne miesiące zamknięte w domach, z niezwykle ograniczonym kontaktem z rówieśnikami, co nie pozostaje bez wpływu na ich rozwój psychiczny i kompetencje społeczne.

Kolejną wersją „zagospodarowania edukacyjnego” dzieci ukraińskich są szkoły ukraińskie, które powstają zwłaszcza w dużych miastach w Polsce.

W Warszawie istnieje ukraińska szkoła „Materynka” powołana decyzją Zarządu Ukraińskiego Centrum Edukacji we wrześniu 2017 roku. Kształcenie ogólne jest prowadzone w języku ukraińskim w klasach 1–11 zgodnie z programem Ministerstwa Edukacji i Nauki Ukrainy. Wiedza uczniów jest corocznie sprawdzana i potwierdzana przez Międzynarodową Szkołę Ukraińską w Kijowie. W szkole uczą nauczyciele z Ukrainy (oprócz języka polskiego). Do końca 2021 roku uczyło się tu ponad 200 dzieci, ale od września 2022 zapisało się już ponad 1000 dzieci. Oferta szkoły wychodzi naprzeciw oczekiwaniom ukraińskich rodziców, którzy myślą o powrocie na Ukrainę po zakończeniu wojny. Tyle tylko, że nikt nie wie, kiedy skończy się wojna i realnie da się wrócić do dawnych miejsc zamieszkania. Szkoła ma status fundacji utrzymującej się ze środków pochodzących od darczyńców, niekiedy grantów realizowanych we współpracy z m.st. Warszawą. Wsparcie w zakresie zatrudnienia nauczycieli w szkole pochodzi z Polskiego Centrum Pomocy Międzynarodowej – do wojny zatrudnionych było 20 nauczycieli, teraz dodatkowych 60⁴⁵.

Ukraińscy uczniowie mogliby uczyć się w Polsce w trybie stacjonarnym, gdyby w polskich szkołach były tworzone klasy międzynarodowe. Wymagałoby to zgody ukraińskiego ministerstwa edukacji, a także opinii polskiego kuratorium i polskiego MEiN. Problem w tym, że przy takim rozwiązaniu istnieje według przepisów obowiązek udzielania z budżetu dotacji na takie klasy. A to oznacza, że polski rząd musiałby wziąć na siebie prowadzenie i finansowanie ukraińskiej oświaty w naszym kraju. Mógłby to być wydatek przekraczający jego możliwości budżetowe, szczególnie, gdy dla polskich uczniów od lat brakuje nauczycieli i są oni opłacani poniżej oczekiwań.

Najistotniejszym zadaniem jest, po czasie danym dziecku na „przerobienie” doświadczeń okresu ucieczki od wojny, włączenie go w świat rówieśników i tworzenie zrębów normalności. Podmiotami niezwykle ważnymi w życiu

⁴⁵ Informacje pochodzą od dyrektorki szkoły, Natalii Kraviec, przekazanych autorce podczas spotkania 4 sierpnia 2022 r.

dziecka – uchodźcy są jego rodzice/rodzina. Oni kreują jego najbliższe otoczenie i poczucie bezpieczeństwa. To od nich właśnie należy zacząć budowanie nowego świata takiego dziecka – włączać ich intensywnie w życie szkoły, procesy decyzyjne, aktywności społeczne, a nie zwracać się do nich dopiero w sytuacji kryzysowej. Poza wszystkim to oni najlepiej znają swoje dzieci, ich potencjał, słabe i mocne strony, sposoby docierania do nich. Pewną skazą na tym wizerunku rodziców jako „opoki” dla dziecka jest też pokutujące od lat w naszej części Europy przekonanie, że dziecko jest własnością rodziców. To oni mają wyłączne prawo decyzji ich dotyczących, bez prawa głosu i wyrażenia własnego zdania przez dziecko. Skutkuje to nieraz konfliktami i restrykcjami prawnymi dla rodziców w innych krajach, które etap „własności dziecka” mają już za sobą (Niemcy, Holandia, Norwegia).

Barierą w procesie wymiany informacji na linii szkoła – rodzic jest jednak często nieznamość języka polskiego przez tego drugiego i np. powszechna komunikacja jaka odbywa się między szkołą a rodzicami na platformie LIBRUS jest w tym przypadku nieskuteczna a nawet niemożliwa. Konieczne jest szukanie innych dróg komunikacji i tworzenie przez MEiN systemowych narzędzi dla nauczycieli. Niestety polskie ministerstwo skorzystało z „furtki” wspomnianej wcześniej wymuszonej deinstytucjonalizacji i złożyło wiele własnych obowiązków na barki samorządów, dyrektorów szkół i organizacji pozarządowych. Centralne sterowanie edukacją nie jest w żadnym razie pożądanym rozwiązaniem, bowiem im bliżej bezpośrednio zainteresowanych, tym ich potrzeby są lepiej rozpoznawane, ale tworzenie modeli i narzędzi do wykorzystania przez owych bezpośrednich beneficjentów mogłoby być bardzo pomocne, podobnie jak realne wsparcie finansowe.

W czerwcu 2022 roku odbył się w Biurze Rzecznika Praw Obywatelskich okrągły stół dotyczący oświaty⁴⁶. Rzecznik Praw Obywatelskich Marcin Wiącek zwrócił uwagę na fakt, że problem migracji we współczesnym świecie jest problemem szerszym niż sytuacja, z którą skonfrontowała się Polska w związku z wojną w Ukrainie. Mogą nadejść kolejne fale migracji wywołane głodem czy zmianami klimatycznymi na świecie i konieczne jest systemowe, rzetelne do tego przygotowanie. Podkreślał konieczność współdziałania władz centralnych z jednostkami samorządu terytorialnego i organizacjami społecznymi. Wskazał na najdotkliwsze obecnie problemy w postaci przepełnienia szkół, braku wystarczającej liczby placówek i pogłębiających się braków kadry nauczycielskiej w szkołach. Brak klarownych, zrozumiałych dla wszystkich stron procesu

⁴⁶ *Okrągły stół o oświacie – konsultacje w sprawie edukacji dzieci i młodzieży z Ukrainy w Biurze RPO*, <https://bip.brpo.gov.pl/pl/content/rpo-okragly-stol-oswiata-edukacja-dzieci-ukraina> (20.11.2023).

integracji rozwiązań będzie oczywiście owocował sytuacjami konfliktowymi i koniecznością podejmowania interwencji, także przez RPO.

Przesunięcie procesów decyzyjnych na poziom samorządów i NGO-sów ma swój korzystny aspekt, o którym była już mowa – potrzeby bezpośrednich beneficjentów najlepiej rozpoznawane są najbliżej nich. Ale rola instytucjonalnego koordynatora wydaje się jednak bardzo potrzebna. Choćby po to, żeby nie powielać działań, ewaluować ich przebieg i skuteczność, eliminować niepotrzebna rywalizacje na rzecz efektywnego wykorzystania istniejącego potencjału społecznego. Społeczeństwo polskie uczy się dopiero być społeczeństwem przyjmującym i wymaga mądrego merytorycznie kierowania, a nie politycznego manipulowania w zależności od potrzeb wyborczych. Niesłuchanie ważna jest konsekwencja i ciągłość podejmowanych działań, aby nie rozproszyc i nie zmarnować kruchego kapitału wyjściowego w zakresie integracji migrantów, którym dysponuje dziś nasz kraj. Przerzucenie odpowiedzialności za rozwój sytuacji na osoby prywatne, w tym samych Ukraińców, których specustawa⁴⁷ zrównała w prawach z obywatelami polskimi w zakresie prawa do świadczeń, edukacji, dostępu do rynku pracy nie oznacza, że problem został rozwiązany.

Podsumowanie

Sytuacja demograficzna w Polsce, podobnie jak w innych krajach europejskich, jest niezwykle trudna, współczynnik dzietności oscyluje wokół 1,3–1,5, więc jest bardzo odległy od poziomu odnawialności generacyjnej – 2,1. Zatem migrantów i uchodźców, a zwłaszcza ich dzieci warto zobaczyć w kontekście wsparcia demograficznego a nie wyłącznie obciążenia społecznego i ten aspekt upowszechniać przy użyciu dostępnych kanałów informacji i mediów w społeczeństwie.

Podstawą do działań integracyjnych powinna być zaplanowana na dłuższą perspektywę czasową, uwzględniająca polskie priorytety i cele polityka migracyjna. Strategia taka powinna uwzględniać w wymiarze imigracyjnym zarówno przybyszów jak i społeczeństwo przyjmujące, w tym szkolenia dla urzędników i specjalistów z różnych branż, którym brakuje wiedzy i doświadczenia w pracy z „innymi”, nawet jeśli podobnymi do nas⁴⁸. Skuteczność takiej strategii zależy od tego, czy jest kontynuowana czy unieważniana przez kolejne opcje

⁴⁷ Ustawa z dnia 12 marca 2022 r. o pomocy obywatelom Ukrainy w związku z konfliktem zbrojnym na terytorium tego państwa, <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20220000583> (20.01.2024).

⁴⁸ M. Mazuś, *Inni, czyli tacy sami*, «Polityka» 2022, nr 38.

polityczne przejmujące władzę. Polityka migracyjna opracowana na szczeblu centralnym powinna stanowić podstawę do tworzenia lokalnych, międzysektorowych polityk wspierających procesy integracyjne na poziomie miast i gmin.

Obecnie w Polsce państwo nie pełni, jakże potrzebnej, roli koordynatora procesów migracyjnych i integracyjnych. Podejmowane na tej płaszczyźnie działania mają charakter doraźny, wynikający z potrzeby chwili, co najlepiej było widać w kontekście przyjmowania uchodźców z Ukrainy w wyniku rozpoczęcia przez Rosję pełnoskalowej wojny z tym państwem. Realizacja wielu potrzeb migrantów i uchodźców spoczęła na strukturach samorządowych, lokalnych i organizacjach pozarządowych. Ich rola jest oczywiście bardzo istotna, bowiem im bliżej zainteresowanych, tym ich potrzeby są lepiej rozpoznawalne. Ale to wymaga koordynacji w wymiarze organizacyjnym a także finansowym przez instytucję (państwo) mającą ogłęd całości procesu, a nie jego fragmentów.

Najefektywniejszym modelem włączania migrantów/uchodźców do społeczeństwa przyjmującego wydaje się integracja, czyli oddziaływanie dwustronne „przybyszów” i członków tegoż społeczeństwa na siebie. Pozwala to na osadzenie się tych pierwszych w nowym środowisku z zachowaniem własnej tożsamości narodowej i społecznej, a w przyszłości zminimalizowanie niechęci i negacji wobec miejscowych norm, obyczajów i kultury. Integracja dzieci migrantów/uchodźców wymaga podejmowania działań wobec tych dzieci, ale także pracy z ich rodzicami i ze społeczeństwem przyjmującym, gdyż tylko wtedy możliwe jest zminimalizowanie potencjalnego zagrożenia konfliktami społecznymi. Działania integracyjne wymagają ponadto zapewnienia stałego źródła wsparcia finansowego. Obecnie są one finansowane głównie z programów europejskich, co nie gwarantuje im ciągłości i kontynuacji.

Polska jest ciągle na początku drogi do efektywnej i bezpiecznej dla państwa i społeczeństwa polityki migracyjnej. Ale jej stworzenie, wyposażenie w instrumenty i struktury ewaluacyjne będzie przyczynkiem do poprawy sytuacji demograficznej, w tym sytuacji na rynku pracy, a także wzrostu poczucia bezpieczeństwa wśród społeczeństwa polskiego.

Bibliografia

- Adamczyk A., *Procesy migracyjne w Polsce a aktywność państwa w sferze bezpieczeństwa*, «Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej» 2021, vol. 19 (1).
- Berry J., *Acculturation and Psychological Adaptation: A Conceptual Overview*, [w:] J.W. Berry, R.C. Annis (red.), *Ethnic Psychology: Research and Practice with Immigrants, Refugees, Native Peoples, Ethnic Groups and Sojourners: Selected Papers from the North American Regional IACCP Conference on Ethnic Psychology Held in Kingston, Canada*, Amsterdam 1988.

- Budyta-Budzyńska M., *Integracja czy asymilacja? Strategia stawania się członkiem nowej wspólnoty: przypadek polskich imigrantów w Islandii*, <http://www.migracje.civitas.edu.pl/migracje/index.php/pl/adaptacja-integracja-asymilacja--proba-ujecia-teoretycznego> (18.07.2023).
- Chmielewska A., *Komentarz do uchwały Rady Ministrów w sprawie przyjęcia dokumentu „Polityka migracyjna Polski – kierunki działań 2021–2022”*, https://ocalenie.org.pl/wp-content/uploads/2021/07/Polityka-migracyjna_Ocalenie.pdf (30.09.2022).
- Czerniejewska I., Main I., Sydow K., *Potrzeby mieszkańców i mieszkańek Poznania z doświadczeniem migracyjnym dotyczące integracji społecznej*, raport z badań przeprowadzonych w okresie od października 2021 do stycznia 2022 roku przez zespół Centrum Badań Migracyjnych na Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, <https://www.poznan.pl/mim/ezdrowie/news/znamy-potrzeby-migrantow-i-migrantek-w-poznaniu,183755.html> (30.11.2023).
- Gruszczak A., *Ochrona granic państwowych RP oraz kwestie migracyjne w czasach pandemii*, Analiza KBN, Seria C Nr 5 (67) /2020.
- Hassel A., Wegrich K., *How to do public Policy*, Oxford University Press, 2022.
- Klaus W., *Prawo do Edukacji. Prawne uwarunkowania integracji uchodźców w Polsce. Komentarz dla praktyków*, Warszawa 2008.
- Klaus W., Ostaszewska-Żuk E., Szczepanik M., *Fundusze europejskie i ich rola we wspieraniu integracji cudzoziemców w Polsce*, https://interwencjaprawna.pl/wp-content/uploads/2017/09/raport_po-FAMI_net.pdf (18.07.2023).
- March J., Olsen J., *Logika stosowności*, «Zarządzanie Publiczne» 2014, vol. 28 (2).
- March J., Olsen J., *Instytucje. Organizacyjne podstawy polityki*, Warszawa 2005.
- Matusz-Protasiewicz P., Kwieciński L., *Kształtowanie lokalnych polityk integracji imigrantów – działania władz Gdańska i Wrocławia*, <http://www.problemypolitykispolecznej.pl/pdf-122611-50884?filename=Development%20of%20local.pdf> (29.11.2023).
- Morawski W., *Zmiana instytucjonalna*, Warszawa 1998,
- Pawlak M., *Imitacja w tworzeniu polityki integracji cudzoziemców*, https://depot.ceon.pl/bitstream/handle/123456789/2950/imitacja_w_tworzeniu_polskiej_polityki_integracji_cudzoziemcow.pdf (3.01.2024).
- Skąpska G., Ziółkowski M., *Instytucja społeczna*, [w:] *Encyklopedia Socjologii*, Warszawa 1998, t. 1.
- Todorovska-Sokolovska V., *Integracja i edukacja dzieci imigrantów w szkołach w krajach UE – część I*, Warszawa 2009.